Dr. Asaf Duraković

MJESTO MUSLIMANA U HRVATSKOJ NARODNOJ ZAJEDNICI

BIC OF HAMILTON
P.O. BOX 56073
STONEY CREEK, ON
L8G 5C9

DR. ASAF DURAKOVIĆ

MJESTO MUSLIMANA U HRVATSKOJ NARODNOJ ZAJEDNICI

1972.

TORONTO, ONTARIO, CANADA

PITANJE NACIONALNOG OPREDJELJENJA MUSLIMANA BOSNE I HERCEGOVINE

Dr. Asaf Duraković

DIVIDE ET IMPERA

PITANJE nacionalnog opredjeljenja muslimana Bosne i Hercegovine dovedeno je do današnje faze nakon dugotrajne temeljito provodjene antihrvatske politike, koju je beogradska vlada provodila u Bosni i Hercegovini s poznatim rezultatima. Upravni aparat Bosne i Hercegovine doseljen iz Srbije u različita vremena novije povijesti, kao i famulusi toga sistema regrutirani iz redova samoga stanovništva Bosne i Hercegovine, doveo je svojim sistematskim i smišljenim radom do toga stupnja, da se danas već može ozbiljno postaviti pitanje o budućnosti nacionalnog opredjeljenja muslimanskog stanovništva te republike. Muslimani se danas nalaze pred vitalnim pitanjem, koje u prvi mah izgleda dosta zamamno, a to je: da li prihvatiti ponudjenu muslimansku nacionalnost, zasnovanu na novostvorenim teorijama o muslimanskoj etničkoj posebnosti u Bosni i Hercegovini, koje ne analiziraju povijest tih hrvatskih pokrajina iz predislamskog razdoblja.

To je pitanje od važnosti za muslimane Bosne i Hercegovine već iz razloga, što se nije lako i neopasno postaviti kao samostalna grupa pred zbivanja koja se naslućuju u bliskoj budućnosti na burnoj balkanskoj vjetrometini. Iskustva su ih iz povijesti naučila o potrebi opreza pred Danajskim poklonima, ali je ovoga puta teorija o odvajanju muslimana od misli o hrvatskoj pripadnosti stavljena u ruke samih muslimana, koji su širitelji ideje o muslimanskoj nacionalnoj posebnosti, naravno u službi začetnika tih ideja. Vrijeme je da se tome pitanju posveti zaslužena pažnja, prije nego nas budućnost pouči o učinjenim propustima, i cijeli se hrvatski narod treba duboko zamisliti nad tim pitanjem, koje prelazi okvire muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine i ulazi u pitanje budućnosti cijelog hrvatskog naroda.

BOSNA I HERCEGOVINA U SASTAVU STARE HRVATSKE DRŽAVE

Dolazak Hrvata u područje današnje postojbine vezan je uz seobu hrvatskih plemena iz Bijele Hrvatske, koja se nalazila na sjeveru Karpatskih planina, a naseljavala su je hrvatska plemena u jednoj interfazi svojih migracija iz pradavne domovine Sarmata s područja Hindukuša. Početak migracije iz Bijele Hrvatske vezan je s ukazom bizantijskog cara Heraklija, kojim su hrvatska plemena imala protjerati Avare iz krajeva koje su bili zauzeli od Bizanta. U dugotrajnim borbama s avarskim plemenima (Obri), Hrvati su ih uspjeli protjerati na sjever i shodno Heraklijevu Prostaxisu dobili su kao nagradu obećane zemlje koje su uzeli od Avara. Zemlja je obuhvaćala provincije Dalmaciju, Ilirik i Panoniju, prostirući se od Istre do rijeke Drine i od Jadranskoga mora do rijeke Save. Seoba Hrvata na Jadran počinje u prvoj polovici sedmoga stoljeća, a opisana je u studioznoj raspravi Konstantina Porfirogeneta, u kojoj se navode pojedinosti naseljavanja Dalmacije, Ilirika i Panonije. Kako je današnja Bosna bila dijelom u sastavu rimske Panonije, a dijelom rimsko-bizantijske Dalmacije, naseljavanje Bosne i Hercegovine integralni je dio naseljavanja onih pokrajina koje su bile spomenute u Heraklijevu Prostaxisu.

Povijesni podatci kazuju da su Hrvati naselili novu domovinu u sedam plemena, kojima je vladala stara vladarska obitelj iz Velike Hrvatske u Zakarpatskoj domovini. Postoje izvori koji spominju da je sedam plemena bilo predvodjeno od petero braće i dvije setre iz spomenute vladarske porodice. Plemena su zasebno naselila pojedine dijelove svoje nove domovine, a čitava je naseljena pokrajina nove zemlje ostala pod upravom brata prvijenca i njegovih nasljednika.

Glavnina Hrvata, koji su pripadali najbrojnijem plemenu, naselila je područje današnje Bosne s najbrojnijom koncentracijom u području Bosanske Krajine. To područje nije uključivalo Posavinu, kao ni Hercegovinu, koju su naselila druga plemena u području Travunje i Zahumlja, koje je područje današnje Hercegovine. Naseljavanje Bosne od planine Vlašića do Drine takodjer nije vezano uz najveće pleme Hrvata, tako da je potpuno naseljenje Bosne i Hercegovine bilo od više plemena. Ti podatci, zajedno s onim da je područje Bosne i Hercegovine bilo banovina, koji je pojam autohtoni hrvatski izraz, kazuju da je Bosna i Hercegovina krajem hrvatske imigracije bila naseljena isključivo hrvatskim narodom. Pojam odličnika koji je upravljao banovinom nije

bio poznat drugim narodima Europe, i Bosna kao banovina mogla je biti isključivo hrvatska.

O pitanju hrvatskog podrijetla Bosne i Hercegovine postoji niz vjerodostojnih povijesnih izvora, od kojih posebnu vrijednost ima zapis Duvanjskoga sabora iz 753., zvan „Methodos", koji je pisan hrvatskim jezikom. Taj dokument kazuje, da je Hrvatska sačinjena od Bijele Hrvatske na zapadu, Crvene Hrvatske na jugu, i od Zagorja koje je obuhvaćalo današnju Bosnu, s granicom na rijeci Drini.

Ljetopis iz osmoga stoljeća koji je poslužio kao gradja za djelo „Kraljevstvo Hrvata", napisano u 11. stoljeću, navodi doslovce, da je vladar Hrvata zaposjeo Bosnu kao dio svojega kraljevstva. **„I bi kraljevstvo njegovo Bosna i Valdemin deri do Polonije, tako i primorsko kao i zagorsko kraljevstvo"** (o pojedinostima vidi: D. Mandić: Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim 1967.).

Medju ostalim dokumentima koji kazuju o hrvatskoj pripadnosti Bosne i Hercegovine valja posebno istaći „Ljetopis Popa Dukljanina" iz 12. stoljeća, koji jesno navodi pripadnost Bosne kraljevstvu Hrvata.

Arapski zemljopisac Ibn Idris iz 11. stoljeća piše o hrvatskom stanovništvu Bosne i Zahumlja. Za grad Ston Ibn Idris kaže, da su mu stanovnici Hrvati.

Vrijedno je spomenuti uredno i znanstveno vodjene zapise Ivana Kinamosa, koji je kao tajnik cara Emanuela Komnena osobno putovao Srbijom i posvetio je Bosni i Hercegovini posebnu pažnju i zanimanje. Njegovi zapisi iz 12. stoljeća kazuju, da je Bosna i Hercegovina zasebna država koju dijeli od Srbije rijeka Drina i nije pod bilo kakvom srpskom upravom. Taj je narod mogao biti jedino hrvatskoga podrijetla, jer su Srbi i Hrvati bili jedini slavenski narodi u Bosni i Raši, a Kinamos jasno kazuje, da je zapadna granica Srbije rijeka Drina.

Medju mnogobrojnim izvorima, koji su jasni u svojim stavovima da je Bosna i Hercegovina dio stare Hrvatske države, nije na odmet spomenuti i dokumente iz vremena turskih sultana Murata II. i Mehmeda el Fatiha, koji u svojim fermanima, kojima jamče slobodu trgovine Dubrovnika u turskome crstvu, jasno dijele Bosnu od Srbije.

Neovisno o spomenutim autentičnim povijesnim izvorima bilo je, a ima i danas, pokušaja da se mimoidju povijesne istine i da se stvore teorije o pripadnosti Bosne i Hercegovine Srbiji. Niti jedan takav pokušaj nema znanstvene vrijednosti, jer je jedino razdoblje kada je Bosna bila pod srpskom upravom bilo u vrijeme

vladavine Konstantina Porfirogeneta, kada je srpski župan Časlav zaposjeo Bosnu do rijeke Cetine i Vrbasa. Taj je pokušaj vladanja nad Bosnom trajao svega 11 godina, jer je hrvatski kralj Krešimir II. povratio Bosnu Hrvatskoj i od toga vremena (960.) u Bosni nikada nije bilo srpske vlasti. Sve teorije o srpskoj upravi u Bosni u toku povijesti, a tih je teorija stvoreno velik broj, ostaju nijeme pred snagom povijesnih izvornih dokaza o pripadnosti Bosne i Hercegovine hrvatskoj državi.

Derby u svojoj knjizi **„A short history of Yugoslavia"**, navodi dosta kompromisno, da su Bosna i Hercegovina bile središte stare hrvatske države (gl. 5/58.). Taj engleski autor, unatoč svome otvorenom stavu šutnje prema hrvatskom podrijetlu Bosne, ipak ne može izbjeći nužnost prihvaćanja povijesnih istina, pa u rečenici svojega djela to i priznaje: „Čini se vjerojatnom teorija madjarskih povjesničara da je Bosna bila jezgra stare hrvatske države". Shodno gotovo tradicionalnoj hesitantnosti britanskih autora da ne posvećuju dostojnu pažnju povijesti Hrvata, autor u svojoj analizi dolaska Slavena u područje današnje domovine na Balkanskom poluotoku ne ističe povijesnu pripadnost Bosne kraljevstvu Hrvata. Unatoč tome, njegove riječi jasno dijele svaku povezanost Bosne sa Srbijom: „Dok je Tvrtko bio kralj u Bosni, Lazar je tek bio knez u Srbiji".

Bosna je bila banovina sve do 1377., kada se Tvrtko krunio za kralja, a ratovi za oslobodjenje jadranske obale i otoka od Madjara, koji su doveli Bosnu do najviše točke uspona, doveli su do moćnoga kraljevstva Bosne, Hrvatske i Dalmacije. Derby strogo dijeli Bosnu od Srbije i navodi kako su nakon Kosovske bitke mnogi Srbi tražili utočišta u Bosni. Kraj moćnoga kraljevstva vezan je uz pad Bosne pod upravu Osmanlijskog carstva godine 1463., kada je sultan Mehmed el Fatih, nakon zaposjednuća Bosne dao pogubiti zadnjega kralja Stjepana Tomaševića. Razdoblje koje slijedi osnova je nekim teorijama o etničkoj posebnosti stanovništva Bosne i Hercegovine, koje je pod turskom upravom primilo Islam.

HRVATI BOSNE I HERCEGOVINE PRIMAJU KRŠĆANSTVO

Vjera starodrevnih Hrvata bila je politeistička, podrijetlom iz Iranske pradomovine. S tom su vjerom Hrvati naselili zemlje osvojene od Avara. Ban Kluk, koji je bio prvi vladar u novoj domovini, slijedio je tradiciju mnogoboštva, ali je već njegov sin Porga zajedno s plemenskim odličnicima primio kršćanstvo u vrijeme pape Ivana IV. i osnovao je nadbiskupiju u Splitu, čiji je prvi nadbiskup bio Ivan Ravenac. Kako je glavno hrvatsko

pleme, koje je naseljavalo jugozapadnu Bosnu i Zahumlje, bilo prvo pleme koje je primilo kršćanstvo, taj se val prelio i u ostala hrvatska plemena. Nesuglasice s kršćanstvom bile su, medjutim, redovan pratilac širenja vjere medju Hrvatima, tako da su se neka plemena nakon prihvaćanja kršćanstva ponovo vraćala staroj vjeri. Posebno je zanimljiv slučaj Neretljanskih Hrvata, koji su se odricali kršćanstva iz razloga što im je Crkva zabranjivala gusarenje. Panonski Hrvati koji su bili izloženi napadajima od strane kršćanskih vladara Europe takodjer su nakon stanovitog vremena prihvaćali odbačenu vjeru starih hrvatskih plemena. Jedan od primjera te faze kršćanstva u krajevima panonske Hrvatske jest borba kneza Višeslava s markgrofom Erihom, koji je predvodio vojsku franačkoga kralja Karla, šireći kršćanstvo kao izgovor pljačkanju hrvatskih plemena. Njegova je vojska, medjutim, bila potučena kod Kaštela od kneza Višeslava. Ti su pokreti protiv kršćanstva ipak bili lokalizirani, i val kršćanstva uskoro je zahvatio sva hrvatska plemena, tako da su Neretljanski Hrvati konačno prihvatili kršćanstvo u IX. stoljeću, u vrijeme kneza Branimira, a Panonski Hrvati u vrijeme Metodija i njegovih učenika, otprilike krajem istog stoljeća. Od kraja 9. stoljeća služba na latinskom jeziku bila je zamijenjena glagoljaškom službom, čiji su začetnici bili slavenski apostoli Sv. Ćiril i Metodije.

BOGOMILSKI POKRET

Krajem desetog stoljeća Bosna je zahvaćena širenjem bogomilskog pokreta, koji je začet u Bugarskoj od pravoslavnog popa Bogomila, koji je počeo svoje učenje u prvoj polovini toga stoljeća. Pripadnici bogomilske zajednice (Patareni, Savršeni krstjani, Bosanski krstjani) posebno su ojačali u početku 13. stoljeća, kada su proglašeni pravovjernim kršćanima, nakon što su priznali vrhovnu duhovnu vlast pape Inocencija III. Unatoč tome priznavanju koje je bilo tek formalno, oni se nisu odricali svoga učenja i načina života, koji je bio strogi život molitve i odricanja. To je dovelo do križarskih pohoda od strane europskih vladara, ali ti su pohodi samo ojačali bogomilstvo u Bosni, jer se time pokret gotovo poistovjetio s borbom za slobodu i nezavisnost, tako da su mu se mnogi pridružili. U toku 13. i 14. stoljeća, bogumilski se pokret raširio po čitavoj Bosni, osim bosanske Posavine koja nije pripadala bosanskoj banovini, te osim Hercegovine i nekih drugih manjih dijelova Bosne (Duvno, Livno, Glamoč), u kojima se taj pokret nije uspio znatnije proširiti.

Stvaranje bogomilske crkve bosanskih krstjana početak je odvajanja Bosne od hrvatskih katoličkih krajeva. To je posebno

došlo do izražaja u doba Kulin-bana, kada se Bosna jasno izdvojila iz hrvatske katoličke sredine i dobila značaj bogomilskog središta.

Borba protiv bogomila ratom nije se pokazala dovoljno uspješnom, pa se na zamisao pape Benedikta XII. u Bosni osnivaju franjevačke misije za borbu protiv hereze i obnavljanje katoličke vjere. Taj je rad započeo general franjevačkog reda Odonis, u sporazumu s bosanskim banom Stjepanom Kotromanićem, u prvoj polovini 14. stoljeća. Rad franjevaca bio je uspješan i mnogi su bogomili mirnim putem primili katoličku vjeru. Time se nije iskorijenio pokret, jer su mnogi bogomili i dalje ostajali pripadnici svoje zajednice. Polovicom 15. stoljeća bogomili su istjerani iz Bosne od strane kralja Tomaša, ali ih je primio Herceg Stjepan, koji mu nije bio podložan. Uskoro nakon protjerivanja bogomila iz Bosne dolazi do pada Bosne pod Turke, koje su bogomili prihvatili kao osloboditelje od progona katoličkih vladara.

PAD BOSNE POD TURKE I PRIJELAZ BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH HRVATA NA ISLAM

Turski sultan Mehmed el Fatih zauzeo je 1463. sa svojom vojskom glavni grad Bosne Jajce i pod zidinama utvrdjenog starog grada dao je pogubiti zadnjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Te je godine Bosna proglašena sandžakatom i priključena je Osmanlijskom carstvu. Granica osvojene Bosne nešto je potisnuta na istok uspješnim ratovima ugarsko-hrvatskog kralja Matije Korvina i ostaje kao granica izmedju Kršćanstva i Islama kroz gotovo četiri stoljeća, dijeleći jedan jedinstveni narod u dva neprijateljska tabora, čineći, s jedne strane, „predzidje kršćanstva", a, s druge strane, „predzidje Islama", obje strane opremljene velikom vjerom u istinitost svojih učenja. Taj je čimbenik zaustavio rast i množenje hrvatskog naroda, jer je granica „predzidja kršćanstva" tražila danak u krvi za očuvanje sigurnosti dvaju svjetova, sukobljenih u srcu hrvatske države.

Osim ratova na granici sukoba istoka i zapada, u slabljenju hrvatskog naroda važnu je ulogu imao i čimbenik iseljenja, jer su mnogi napuštali nesigurnu zemlju, napose Hrvati-katolici iz Bosne i Hercegovine, i raselili se po mnogim zemljama kršćanske Europe, te su se nepovratno izgubili asimilacijom u novim zemljama. Na mjesto iseljenih Hrvata doseljavali su se Vlasi, pravoslavne vjere, a neslavenskog podrijetla, koji su bili pomagani od strane Austrije i Madjarske, kao i od Srpske pravoslavne Crkve, i ostajali su na zemlji iseljenih Hrvata.

U vrijeme pada Bosne stanovništvo je bilo isključivo hrvatsko, podijeljeno u katoličku i bogomilsku vjeru, s malim brojem Hrvata pravoslavne vjere, koji su živjeli u nekim dijelovima Travunje i Zahumlja.

O islamizaciji Bosne i Hercegovine postoje različite teorije, od kojih neke zastupaju mišljenje, kako današnji muslimani potječu isključivo od bogomila (A. Solovjev, cit. D. Mandić, 1963.). Studij zapadnih kao i istočnih izvora kazuje, medjutim, kako glavnina današnjih muslimana potječe od Hrvata-katolika, jer je broj bogomila bio relativno malen u vrijeme pada Bosne. Porast broja bogomila bio je samo u Hercegovini, u kojoj su bili našli utočišta, nakon progona od strane kralja Tomaša, dok se porast broja muslimana u Bosni, nakon pada pod Turke, ne može pripisati bogomilskoj frakciji Hrvata, s obzirom da ih je u Bosni bio ostao malen broj. Taj se porast muslimanskog stanovništva ne može pripisati niti doseljavanju stanovništva iz azijskih krajeva, jer su turski podanici azijskog podrijetla dolazili u Bosnu mahom na kraće vrijeme i nakon odredjenog roka se vraćali u svoje postojbine unutar velikog carstva. O tome postoje podatci u velikom opusu turskog profesora Barkana (cit. Mandić 1963.), koji u svojim temeljitim istraživanjima nije našao slučajeva trajnog naseljavanja muslimana iz Azije u Bosnu i Hercegovinu. Shodno tome, glavnina muslimana Bosne i Hercegovine potječe od Hrvata-katolika za koje u carskim fermanima postoje zapisi da su to „stari mještani koji ne poznaju turskoga jezika".

Nakon osvajanja Bosne sultan Mehmed je dao slobodu vjeroispovijesti katolicima Bosne i Hercegovine, kao i svećenicima Katoličke Crkve. Ukazom „Ahd-nama" sultan je, osim zajamčenih sloboda, katolicima prisegao i na niz ustupaka osvojenim krajevima, uz uvjet priznavanja vrhovne vlasti Visoke Porte. Čak je obnovljena vlast kraljevske kuće Kotromanića, unutar turske uprave.

Unatoč zajamčenom poštivanju vjerskih sloboda pod novom upravom, mnogi su bogomili prihvaćali islam, jer je ta vjera u mnogome bila bliža patarenima od katoličke. Nisu bili zaboravljeni progoni bogomila od strane katoličkih vladara, tako da je islam značio konačno oslobodjenje od svih progona.

Prijelaz katolika na islam počeo se zbivati tek kasnije, kada su katolici, a posebno svećenici prekršili ugovor utemeljen „Ahd-namom" sultana Mehmeda, kojom jamči slobodu vjere uz obavezu pokornosti turskoj upravi. Otvorena suradnja i tajni rad protiv Turske izmedju kršćanskih zemalja i katolika Bosne dovela je katoličke svećenike i narod u nemilost i rezultat su bili progoni

od strane Turaka, koji su promijenili svoj blagonakloni stav prema katolicima. Najstrože kazne koje su primjenjivane za rad protiv carevine, dosizale su svoj najviši domet u progonima svećenika i redovnika i zatvaranjima samostana. Posljedica tih progona bila je masovno prelaženje katolika na islam.

Proces islamizacije Bosne i Hercegovine nastavljao se povećanim intenzitetom u drugoj polovini 16. stoljeća, nakon velikih poreza koji su bili nametani na kršćansku raju, da bi se pokrile potrebe carevine koja se nalazila u neprestanim ratovima. To je dovelo do velikog smanjivanja broja katolika, koje je doseglo svoj maksimum u prvoj polovini 17. stoljeća, kada je zbog slabljenja carstva došlo do oštre kontrole unutrašnjeg uredjenja, kod koje su na meti bili uglavnom katolici, pod stalnom sumnjom rada protiv turskog carstva. Krajem 17. stoljeća ostao je u katoličkoj vjeri tek malen broj Hrvata u Bosni i Hercegovini.

U toku cijeloga procesa islamizacije Bosne i Hercegovine, Srbi nisu imali nikakva udjela, jer se unatoč slobodi koju je Srpska pravoslavna Crkva uživala unutar turskoga carstva, velik broj Srba selio prema sjeveru iz osvojenih krajeva Srbije. Pravoslavna Crkva bila je pod zaštitom sultana Mehmeda još od pada Carigrada, jer je patrijarh Genadije, koga je sâm sultan proglasio vrhovnim poglavarom Pravoslavne Crkve, suradjivao sa sultanom još prije pada Carigrada, jer je kao nepomirljivi neprijatelj Rima nazivao suradnike s katolicima apostatama. Srpska pravoslavna Crkva priznavala je tursku vlast i nije bilo progona pravoslavnih svećenika niti crkve, o čemu svjedoče netaknuti mnogobrojni manastiri, koji su se sačuvali tokom cijeloga perioda turske uprave. U toku cjelokupne turske uprave tek je neznatan dio Srba prihvatio islam.

Iz statističkih podataka iz starijih i suvremenih izvora evidentno je da je preko 95% muslimana Bosne i Herecegovine hrvatskog podrijetla. To je stanovništvo sačuvalo najčišći hrvatski jezik i najčišću strukturu, uslijed svetosti poštivanja doma i porodice u islamskom životu, tako da je veliki dio starih običaja Hrvata ostao sačuvan unutar čvrste strukture muslimanske porodice. Toga nisu zadržali Hrvati ostalih krajeva Hrvatske, jer je miješanje s različitim narodima mijenjalo običaje, tradicije i jezik, jer nije bilo ekskluzivnosti strogoga života islamske obitelji.

U vrijeme turske uprave velik je broj Hrvata-muslimana dosizao visoke časti u carstvu, tako da se medju imenima kojima se i danas diči turska povijest nalaze i mnoga imena hrvatskih velikana. Medju tim dostojanstvenicima povijest spominje 24 vezira iz hrvatskih krajeva. Medju tim imenima poznat je Mahmud-paša

Hrvat, koji je bio miljenik sultana Mehmeda, Davut-paša Bogojević, Ahmed-paša Hercegović, Sinan-paša Borovinić, Rustem-paša Hrvat, Mehmed-paša Sokolović, jedan od najsposobnijih vezira u turskoj povijesti; Sijavuš-paša Hrvat, Murat-paša Hrvat, Dilaver-paša Hrvat, Ishak-paša Gazi, Jakub-paša Hadun, Jakub-paša Bošnjak, Salih-paša Nevesinjac, Sulejman-paša Prijepoljac i mnogi ini (vidi Safvet Bašagić: Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini).

BOSNA I HERCEGOVINA U SVIJETLU HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA

Veliki pokreti u Europi u drugoj polovini 18. i u početku 19. stoljeća radjaju težnju habsburške vladalačke kuće za uvodjenjem jedinstvene uprave i jedinstvenog jezika u cijelome carstvu. Taj se pokušaj sukobio s otporom pokrajina carstva, medju kojima i Hrvatske, u kojoj se stvara pokret za kulturno i političko okupljanje svih Hrvata. Taj je pokret zahvatio kako Hrvate katolike, tako i muslimane, čiji preporoditelji (Janko Drašković, Ljudevit Gaj i dr.), nisu zaboravili Bosnu koja se nalazila pod turskom upravom. Hrvatski narodni preporod uskoro je prerastao u preporod Južnih Slavena, uzevši naziv Ilirski pokret, prema uvriježenom načinu stranaca nazivanja Hrvata Ilirima. Pokret je naišao na velik odaziv u Bosni, a na slab odaziv medju Srbima, Slovencima i Bugarima. Pokret je bio zabranjen zbog naziranja opasnog Panslavizma, ali niti kasniji Strossmayerov pokušaj oživljavanja pokreta pod jugoslavenskim imenom nije naišao na odjek kod Srba i Slovenaca. Srbi su bili protivni kako ilirstvu, tako i Strossmayerovu jugoslavenstvu, jer su uspješni srpski ustanci oživljavali mogućnost obnavljanja Dušanova carstva, s idejom o ujedinjavanju svih Južnih Slavena pod srpskom upravom, u čemu su bili podupirani od nekih slavista toga vremena. Ideje nisu ostale bez djela i te su težnje dobile formu u „Načertaniju" Ilije Garašanina 1844., u vrijeme kneza Aleksandra Karadjordjevića. Ideja velikosrpstva, data u „Nečertaniju", išla je tako daleko, da se upotrebljavala terminilogija o „Srbima zapadnog i istočnog veroispovedanija". Vuk Stefanović Karadžić ide čak tako daleko, da Hrvatima smatra samo čakavce i kajkavce u županiji zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj, dok su Bosna i Hercegovina, Banat, Bačka, Srijem, Slavonija, Dalmacija, Lika i Krbava — srpske pokrajine.

Te su koncepcije s jasnom pozadinom naišle na otpor hrvatskih suvremenika, posebno Ante Starčevića, koji je u nizu govora i članaka razotkrio Karadžićeve tendencije, kao i tendencije svih

onih koji ga potpomažu, i sažeo ih je u načelu „**Hrvatska Hrvatom**".

Tendencija srpske propagande u polovini 19. stoljeća bila je ujediniti Bosnu sa Srbijom, a Hercegovinu s Crnom Gorom. Pravoslavni Srbi su se pridružili Hercegovačkom ustanku, koji je bio podignut od strane Hrvata, i tražili su, suprotno zahtjevu Hrvata, ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom i Crnom Gorom. Hercegovački su katolici, medjutim, uputili službeni proglas Visokoj Porti i europskim državama, da ne žele ujedinjenje sa Srbijom.

Rat Srbije i Crne Gore s Turskom 1875., a zatim Ruskoturski rat 1877., doveli su do Berlinskog kongresa, koji je 1878. donio na prijedlog Engleske odluku, da se Bosna i Hercegovina pripoje Austro-Ugarskoj, što je bio i zahtjev početka Hercegovačkog ustanka. Iste godine Austro-Ugarska izvršila je aneksiju Bosne i Hercegovine.

POSTOJI LI SVIJEST O HRVATSKOJ PRIPADNOSTI U MUSLIMANA BOSNE I HERCEGOVINE

Unatoč privilegijama, koje je Srpska pravoslavna Crkva uživala u Osmanlijskom carstvu, trajno prisutna tradicionalna nesnošljivost Srba prema svemu što je vezano za mučne uspomene iz doba turske uprave, zahvaćala je sve što je u vezi ne samo s Turskom, nego i s Islamom u širem pojmu riječi. Ta se mržnja trajno ispoljavala u početku oslobodjenja Srbije, nad muslimanskim stanovništvom Srbije, a kasnije zahvaćujući i muslimane Bosne i Hercegovine u vrijeme kada su povijesne prilike rodile srpsku težnju dominacije nad tim tradicionalno hrvatskim krajevima.

Stvaranje „Krvave Krajine" 1804. i pokolji dahija, u koje su bili uključeni i mnogi nedužni muslimani, a ne samo oni koji su bili u vezi s omrznutim dahijama, a zatim borbe u srpskim ustancima stvarale su atmosferu konačno dočekane osvete i u tim danima ranog devetnaestog stoljeća ne može se govoriti o prisutnosti viteškog momenta od strane Srba prema muslimanima. Treba se razumijeti mnoge pojedinosti iz toga doba, jer je ojadjeni srpski narod imao dosta razloga za obračun s dahijama i tiranijom, koja je uvedena u Srbiju u vrijeme njihove vladavine, koja je bila osudjena i od strane Porte, ali nisu svi oni koji su nepravedno bili sasječeni imali drugog „grijeha" prema tome narodu osim pripadnosti muslimanskoj vjeri. Trajna težnja za osvetom Kosova postojala je još od prvih dana oslobodjenja Srbije, i traje još i danas, a bila je razlogom da su muslimani ne samo Srbije nego

i ostalih krajeva, koji su naseljeni muslimanskim stanovništvom, imali dovoljno prilika na djelu vidjeti zavjetnu mržnju Srba protiv Islama. Ugovorom u Drinopolju, koji je bio potpisan izmedju Rusije i Turske, muslimani su morali napustiti Srbiju. To se stanovništvo naselilo u istočnu Bosnu u dolini rijeke Drine. Širenje Srbije pojačavalo je te progone, i muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine nužno je upiralo svoj pogled prema Austriji i Hrvatskoj. Sâm je Husein-beg Gradaščević našao utočišta u slobodnoj Hrvatskoj nakon svoga neuspjelog ustanka.

Hrvatski narodni preporod, te ilirski i jugoslavenski pokret koji su u 19. stoljeću podigli nacionalnu gordost Hrvatske imali su u svome programu kao važnu komponentu nužnost konačnog pripajanja Bosne i Hercegovine svojoj iskonskoj matici, sa zajedničkim jezikom koji bi bio štokavski jezik Hercegovine.

Te su ideje nalazile odjek ne samo medju katoličkim, nego i medju muslimanskim stanovništvom Bosne i Hercegovine. Ti su dogodjaji, medjutim, bili pomno praćeni i od strane velikosrpskih krugova, koji su imali kao vitalnu zadaću anektiranje Bosne i Hercegovine Srbiji i Crnoj Gori. Srpski interesi za područje Bosne i Hercegovine nisu, medjutim, imali mogućnost popularnosti na tlu same Bosne i Hercegovine, čije je stanovništvo tradicionalno svjedočilo inkompatibilnost srpskog i muslimanskog elementa. Povijesni motivi svakako nisu postojali u težnji Srbije prema Bosni i kazuju suprotno, u nizu vjerodostojnih primjera. Hrvatska misao tinjala je u Bosni i u vrijeme turske uprave. Mnoge su stare i časne muslimanske obitelji čuvale i štovale hrvatsku zastavu kao obiteljsku dragocjenost; brojne su džamije Bosne i Hercegovine bile ukrašene hrvatskom trobojnicom (vidi Mandić, 1963.), a Ali-Paša Rizvanbegović ratovao je pod hrvatskom zastavom. Sjeverozapadni dio Bosne (Krajina) nazivao se sve do dolaska Austrije turskom Hrvatskom.

Turska uprava u Sarajevu naziva bosanski jezik hrvatskim (1876.), a hrvatski jezik bio je drugi diplomatski jezik na dvoru Turske carevine. Hrvatsko osjećanje Omer-paše Latasa bilo je spomenuto u pismu I.F. Jukića Ljudevitu Gaju (1850.), u kome spominje počast, koju je Omer-paša ukazivao banu Jelačiću, šaljući mu Fazli-pašu s izrazima svojega štovanja. Niz je drugih razloga, prvenstveno klasične i neizbrisive nepodnošljivosti izmedju Srba i muslimana, što su muslimani Bosne i Hercegovine bili daleko skloniji prihvatiti manje od dva zla i prikloniti se radije Austriji negoli Srbiji, koja je insistirala na aneksiji Bosne i Hercegovine.

Činjenica da muslimani Bosne i Hercegovine dugo vremena nijesu imali jasne predodžbe o svome pravom podrijetlu i svojoj

pripadnosti ima svoj korijen u čimbeniku naobrazbe stanovništva, koja je bila suprimirana, i to s jasnom tendencijom, da se muslimanima onemogući visoko školovanje. Ta je tendencija bila realno prisutna u vremenu od pokreta medju stanovništvom današnje Jugoslavije za odbacivanjem utjecaja tudjinaca i samostalnošću. Čim su muslimanski intelektualci imali prilike zboriti u ime svojega naroda, bila je jasna orijentacija muslimana Bosne i Hercegovine. Činjenica je, medjutim, da takovi stavovi nisu imali uvijek jednaki odjek kod muslimana, jer je pojam hrvatske pripadnosti bio vezan uz pojam koji je krivo srastao s pojmom Hrvat, a to je pripadnost Rimokatoličkoj Crkvi, koja je u povijesti imala jednako neprijateljski stav prema širenju Islama, kao što su ga imali i Srbi prema turskoj okupaciji. Stoga je razumljivo oklijevanje muslimana za izjašnjavanje Hrvatima, jer je povijest bila pisana krvavim slovima na granici katoličke Hrvatske prema Bosni i Hercegovini. Ta je vjerska podvojenost bila uzrokom, da su muslimani radije ostajali na neutralnim pozicijama u vezi s nacionalnim momentom, jer se steklo uvjerenje da su muslimani u mogućnosti da budu izigrani jednako od strane Hrvatske kao i od strane Srbije. Takovi stavovi nisu bili gušeni niti u samom hrvatskom katoličkom žiteljstvu, u kojemu je pojam muslimana dugo vremena krivo tumačen i prema kome je umjetno održavana atmosfera udaljenosti. Muslimani nisu imali osjećaj pravoga mjesta, zahvaljujući kratkovidnosti onih Hrvata, koji su poistovjećivali pripadnost rimskoj Crkvi s pripadnošću hrvatskom narodu. Energičan borac protiv tih vitalno opasnih stavova za budućnost hrvatskih muslimana u Bosni i Hercegovini bio je sâm Ante Starčević, koji je bio borac za stavljanje muslimana na mjesto koje im pripada, priznavajući im kvalitet najstarijeg i najčišćeg plemstva Hrvatske.

Zadaća raščišćavanja pojma vjere i pojma nacionalnosti pripala je intelektualcima Bosne i Hercegovine, koji su, u prvome redu preko pera književnika muslimana, kao i preko časopisa **Behar** (Sarajevo 1900.-1910.) i **Biser** (Mostar 1912.-1918.) doveli do širenja pokreta hrvatske misli medju muslimanima. Bio je niz drugih časopisa, kao **Gajret, Muslimanska Svijest, Narodna uzdanica** i dr., koji su njegovali hrvatsku nacionalnu svijest muslimana, a medju imenima koja su ostala u povijesti tih pokreta, vrijedna su spomena: kao Osman Hadžić, Hamid Džinić, Safvet-beg Bašagić, Ekrem Mulabdić, časni poglavar Reis-ul-ulema Džemaludin Čaušević, Halidbeg Hrasnica, Musa Ćazim Ćatić, Džafer-beg Kulenović, Hamdija Kreševljaković i mnogi drugi. O jasnoj hrvatskoj orijentaciji muslimana Bosne i Hercegovine govori i sâm Svetozar Pribićević, u svome djelu **„Diktatura kralja**

Aleksandra", u kome, medju ostalim, jasno navodi istovjetnost bosansko-hercegovačkih muslimana s ostalim Hrvatima.

Unatoč prosvjetiteljskim stavovima koji su jednako održavali ideju Hrvatstva, kako dolazeći od strane katoličkog, tako i od muslimanskog stanovništva Bosne i Hrvatske, još je i danas ostalo dosta negativnih stavova od strane hrvatskog katoličkog stanovništva o mjestu muslimana u hrvatskoj zajednici. Ti stavovi koji se u pravilu zasnivaju na vjerskom momentu, toliko su štetni i negativni, da o njihovom energičnom likvidiranju u mnogome ovisi i pitanje nacionalnog opredjeljenja muslimana Bosne i Hercegovine.

POKUŠAJI STVARANJA BOSANSKE NARODNOSTI I MUSLIMANSKE ETNIČKE PRIPADNOSTI

Ideja stvaranja bosanske narodnosti o kojoj se govori u novije vrijeme i nije tako nova. Te su ideje imale svoj temelj još u politici Austro-Ugarske, kojoj je smetala ideja ujedinjenja Bosne i Hercegovine s matičnom Hrvatskom. Ideja bosanske nacionalnosti bila je posebno zagovarana od Kallaya i grofa Bilinskog, koji su u toj podijeljenosti gajili ideje trajne aneksije Bosne i Hercegovine Madjarskoj, odnosno Austriji. Hrvatski Sabor je tražio u Zagrebu još 1878. od kralja Hrvatske Franje Josipa, da se Bosna priključi Hrvatskoj, što je Franjo Josip odbio i raspustio je Sabor, s motivacijom da je prekoračio svoje kompetencije.

Austrija je sistematski radila na uništenju hrvatske misli u Bosni i Hercegovini, lukavom politikom uvodjenja „bosanskog jezika", favorizirajući nepismenost i zaostalost muslimanskoga stanovništva u isto vrijeme sa svojom nazovi prosvjetiteljskom ulogom, koja bi, prema njihovoj propagandi, imala poboljšati stanje u Bosni uvodjenjem samostalnosti u toj pokrajini. S druge strane, austrijska je uprava pomagala Srbe u Bosni i Hercegovini, u čemu su posebno aktivnu ulogu imali Kallay i Burian u razdoblju od 1883. do 1911., u isto vrijeme, kada je Khuen Hedervary nastojao ugušiti budjenje hrvatske misli u vrijeme svojega banovanja u Hrvatskoj od 1882. do 1903. Hedervary je jednako upotrebljavao pomoć Srba za slabljenje Hrvata, pomažući širenje pravoslavlja u Hrvatskoj, na jednak način na koji je, prema uputama iz Pešte, činio i Kallay u Bosni. To je urodilo jačanjem srpstva u Bosni, kao potencijalnog oružja protiv jedinstva Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

Ta se politika nije ograničila samo na jačanje pravoslavlja, nego i na muslimane Bosne i Hercegovine, koji su se prema „Načertaniju" Ilije Garašanina trebali pridobiti za srpske težnje

u Bosni i Hercegovini. U tome se dijelom i uspjelo, nakon neprihvaćanja muslimanskog žiteljstva Bosne i Hercegovine, da se slože s aneksijom Bosne Austro-Ugarskoj nakon Berlinskog kongresa. Te nakane muslimana suprotstavljanju aneksiji bile su pomagane od strane Srbije. Nakon što je aneksija bila izvršena protivno tim težnjama, austrijska je vlast okrutno obračunala s muslimanima, koji su se protivili pripajanju Bosne i Hercegovine Austriji. Nakon Hercegovačkog ustanka protiv službe u austrijskoj vojsci (1881.), Srbi su ponovo pokušali suradnju s muslimanima, što su, uostalom, pokušavali i u nekoliko kasnijih navrata, prikazujući se zaštitnicima Islama protiv opasnosti od Hrvata-katolika. Ta su nastojanja prikazana u svijetlu dogodjaja kasnije povijesti kao taktički potez protiv širenja hrvatske misli medju muslimanima, čija je pozadina bila likvidacija što je muslimansko i trajno zaposjednuće Bosne i Hercegovine srpskim stanovništvom.

Ti su pokušaji, medjutim, u pravilu završavali neuspjehom, jer su muslimani shvatili pozadinu „skrbi" Srbije za Islam. Pod propagandom opasnosti za vjeru pred utjecajem katoličke Austrije i Hrvatske, Srbi su potpomagali iseljavanje muslimana iz Bosne i Hercegovine u Tursku, da bi kupovali u bescijenje njihove zemlje naseljavajući srpsko stanovništvo.

Tendencije srbizacije Bosne i Hercegovine uzele su toliko maha nakon Prvog svjetskog rata, da se pojam muslimana Hrvata smatrao opasnim za onoga tko bi se njime deklarirao. Ta se tendencija silno povećala nakon Drugog svjetskog rata, kada su se gotovo svi muslimani izjasnili kao neopredijeljeni. Duboke motive toga fenomena bilo bi nužno analizirati posebnom studijom, ali se mogu razumjeti pomnim praćenjem metodičnog rada Komunističke partije Jugoslavije na oživljavanju starih, uvijek prisutnih srpskih hegemonističkih ideja, koje su održavane na tajni način u novoj Jugoslaviji, čije partijsko rukovodstvo čine uglavnom Srbi. Pod njihovom je propagandom pojam Hrvata bio, a još je često i danas, poistovjećivan s pojmom o ubojicama, narodnim neprijateljima, ustašama, fašistima, suradnicima okupatora i slično. Ta propaganda nije niti izdaleka toliko primjenjivana na Srbe, koji su se borili protiv komunističke Jugoslavije, niti su u njoj našli mjesta zločini četnika, bar ne u onoj mjeri, u kojoj se može govoriti neutralnom znanstvenom usporedbom promatranjem tijeka novije povijesti.

Ta je situacija srbiziranja Jugoslavije pod maskom Komunističke partije najsnažnije ostala prisutna u Bosni i Hercegovini, u kojoj je utjecaj i teror Srba uzeo toliko maha, da ne samo zaposlenje i društveni položaj, nego čak i sloboda, pa i život,

nisu bili sigurni onima koji bi se smjelo deklarirali Hrvatima, posebno ako su pripadnici muslimanske vjeroispovijesti. Izjašnjavanje muslimana Bosne i Hercegovine neopredijeljenima, značilo je u godinama poslijeratnog terora nad Hrvatima tek izjašnjavanje muslimana da ne pripadaju srpskoj nacionalnosti. Neki su muslimani, koji su bili posebnog karaktera, prihvaćali srpsku narodnost, ali takovih je bilo malo, i stav ostalih muslimana prema takovim muslimanskim neprijateljima jasan je u svakodnevnom životu, u kome ima mnogo primjera o preziru prema takovim izdajnicima i slabićima, koji su prodali čast za društveni položaj.

Mnogi su od tih prijašnjih muslimana u novije vrijeme počeli razumijevati učinjenu pogrješku, ali se prezir ne može izbrisati niti novijim prihvaćanjem umjetno stvarane muslimanske pripadnosti. Ti su primjeri, medjutim, beznačajni po svojoj malobrojnosti. Muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine do te je mjere uspjelo sagledati igre koje se vrše oko muslimana, da su tendencije stvaranja posebne narodnosti, koliko god bile podupirane širokom akcijom Komunističke partije i brojnim prigodno stvorenim djelima i raspravama, jasne i jednostavne u svojoj providnosti, jer je iza stvaranja te umjetne narodnosti još uvijek prisutna stvarnost u Bosni i Hercegovini, koja je u znaku srpske uprave i srpskoga jezika, kojim je uništen čisti i lijepi hrvatski govor bosansko-hercegovačkih muslimana. Na njegovo mjesto došao je jezik kojim se danas služi Bosna i Hercegovina, a koji ne treba zasebnoga komentara. Dovoljno je tek pročitati bilo koju publikaciju, objavljenu u Sarajevu ili u bilo kome dijelu Bosne, ili pogledati jezik sarajevskih novina, pa da se vidi pozadina potpomaganja stvaranja zasebne nacionalnosti muslimana Bosne i Hercegovine. To nije ostalo samo u planu rada od komunističke Jugoslavije naovamo, jer je zavjetna težnja Srba od davnine bila borba protiv muslimana svim mogućim sredstvima, koja je dosegla kulminaciju vještine u novijim danima sakrivanja tih ideja iza crvene zastave Komunističke partije.

O pozadini trajne težnje Srba za dominacijom u Bosni i za stvaranjem „srpske Bosne" bez muslimanskog stanovništva kazuju mnogi primjeri iz povijesti. Srpski ministar Blaznavac izjavio je u svome razgovoru s franjevcem Antom Kneževićem 1875., da „neka se muslimani sele ili krste, u protivnom da će biti „posečeni", što je naišlo na osudu Kneževića i na gnušanje kojim je komentirao tu Blaznavčevu izjavu. Jednako je značajna i izjavu Stojana Protića (*) u vrijeme sastanka Jugoslavenskog

(*) Vidi: Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i dogodjaje*, Izd. Knjižnice Hrvatske revije, Bs. As. Aires, 1961.

odbora u Cannesu 1917., koju je dao u prisutnosti hrvatskih članova Jugoslavenskog odbora, a kojom je izjasnio stav Srbije prema muslimanima, koji je bio jednak prije spomenutom stavu.

Te su se ideje ostvarile u pokoljima izvršenima od strane srpskih i crnogorskih četnika nad nedužnim muslimanskim stanovništvom Bosne i Hercegovine, posebno u području istočne Bosne, o čemu je sačuvan potresan dokumentacijski materijal, koji nije dostupan javnosti u komunističkoj Jugoslaviji, s obzirom da srbokomunistima nije bilo u interesu sjećati ili upoznavati narod sa zločinima nad muslimanima Bosne i Hercegovine, s obzirom da njihov rad u Bosni i Hercegovini još nije završen.

Četnički zločini nad muslimanima izvršeni su u skladu s odobrenjem srpske izbjegličke vlade u Londonu i bili su sastavni dio programa srpske borbe. Nema načina da se opišu strahote tih zločina, posebno u kotarevima Čajniče, Foča, Rogatica, Višegrad. Postoje sačuvani autentični izvještaji četničkih oficira, upućenih Vrhovnoj komandi i Draži Mihajloviću, o monstruozno preciznim pojedinostima likvidacije stanovništva Bosne i Hercegovine, u kojima se s neljudski ciničnom pedantnošću navodi broj žrtava i način na koji su likvidirane. Tragovi tih zločina još i danas postoje neizbrisani u okrnjenim porodicama muslimanskog stanovništva istočne Bosne i drugih krajeva, i svi oni muslimani koji su se iselili iz tih krajeva, a sada žive u drugim krajevima Bosne i Hrvatske, živi su svjedoci strahota koje su bile počinjene nad članovima njihovih obitelji. Drugi svjetski rat definitivno je uništio svaku i najmanju nit, koja bi eventualno mogla povezivati Srbe i muslimane u budućnosti. Zločini žive i ne zaboravljaju se; dok je zadnjeg muslimana u Bosni i Hercegovini, prenosit će se živi i sačuvani s koljena na koljeno, kao sjećanje na iskonsko neprijateljstvo Srbije prema svemu što je muslimansko i — što je još gore — ujedno i hrvatsko. Nema načina da se Srbija bilo kada ponovo pojavi pred muslimanima u ulozi mirotvorca.

LICE I NALIČJE POLITIKE KOMUNISTIČKE JUGOSLAVIJE PREMA MUSLIMANIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

U prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata bila je već od samog početka jasna politika beogradske vlade o stvaranju jakog antihrvatskog pokreta u Bosni i Hercegovini. Ta se politika zarana stala provoditi naseljavanjem Srba u Bosnu i Hercegovinu, s upravnim funkcijama i vlašću, koji su od početka imali zadaću onemogućavanja svih onih, koji nisu bili u skladu s novim ten-

dencijama antihrvatske misli, koja je bila zaodjenuta u ruho sjećanja na ustaštvo. Posebnu su ulogu u pomaganju tih došljaka imali muslimani, koji su prihvatili kompromis za date im privilegije od strane vlade i koji su pomagali stvaranje mita o posebnosti Bosne i Hercegovine, koja nema ničega zajedničkog s fašističkim teorijama o njezinom hrvatskom podrijetlu. Ta je politika vršena na način koji zaslužuje svaku pažnju po beskrupuloznosti koja je dovedena do savršenstva. Ta se politika stvarala na način da je obećavala i još i danas obećava samostalnu Bosnu, muslimansku narodnost i druge pogodnosti. Činjenica je, medjutim, da te sve ideje dolaze ne od strane samih muslimana, koji su od rata do naših dana bili naučeni služiti s pokornošću, jer su pale i prevelike žrtve, a da ih ne bi naučile šutnji, nego od strane Beograda, koji nakon novije povijesti ponovno radja ulogu prijatelja, mirotvorca i prosvjetitelja. Svakom je, medjutim, tko i malo poznaje rezultate toga rada, jasna politika koja je iza njega sakrivena, jer je već i previše dokaza u svakodnevnom životu Bosne i Hercegovine koji kazuju o pozadini toga rada.

Shodno temeljito razradjenoj politici o potrebi rada medju muslimanima preko samih muslimana, stvoren je odredjeni broj „misionara" za širenje tih ideja, medju kojima imade i nekoliko imena koja su vrijedna svake pažnje, jer ih njihova djela kvalificiraju znanstvenim radnicima, usmjerenima na studij posebnosti muslimana Bosne i Hercegovine u povijesnom i etničkom pogledu. Djela nekih od tih autora plod su dugotrajnog studijskog rada i često su izvrsno dokumentirana velikim brojem znanstvenih radova, ali u pravilu su pisana na način svojstven komunističkim piscima, a taj je nedovoljna analiza ili neadekvatno razmatranje suprotnih stavova onih djela koja su navedena u njihovim bibliografskim podatcima. Vrijedna je pažnje činjenica, da je medju nekima od tih autora iskristaliziran dio onih koji su u tome radu doista počeli vjerovati u posebnost bosansko-hercegovačkih muslimana, pa u tome svijetlu jednako kritički postupaju kako s Hrvatima tako i sa Srbima, komentirajući njihove argumente o muslimanima Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovo podrijetlo.

Atif Purivatra u knjizi „**Nacionalni i politički razvitak muslimana**", jednako je beskompromisan u svojim stavovima protiv kako srpskih tako i hrvatskih autora o pretenzijama na Bosnu i Hercegovinu, dajući muslimanima naslov posebne etničke skupine, „Identifikujući se kao poseban, pa donekle i samostalan etnički subjekt". Neovisno o izvrsnom poznavanju materije i velikoj bibliografiji, to se djelo može primiti s dosta zamjerki, jer nema

dostatne znanstvene kritičnosti i uzima iz citiranih djela tek one stavke koje služe kao doprinos postavljenim tezama od strane autora. Komentirajući ideje o hrvatskom podrijetlu muslimana, autor navodi i uvaženog povjesničara D. Mandića, nazivajući njegove dokaze nedovoljno argumentiranima, ne ulazeći u analizu bilo kojeg od tih nedovoljno argumentiranih dokaza, koje D. Mandić navodi napretek u svojim studioznim raspravama o Bosni i Hercegovini i podrijetlu stanovništva tih pokrajina. Jezik kojim je ta knjiga pisana takodjer dovoljno govori i sâm je sebi dovoljan komentar.

Autor, medjutim, navodi i zapažanja koja su dostojna pažnje, a ta su sadržana u podatcima da je pitanje muslimana namjerno zanemareno, kako od strane srpskih, tako i hrvatskih autora novijeg vremena. Ignoriranje muslimana s jedne ili druge strane svakako će imati svoju reperkusiju u opredjeljenju muslimana novostvorenoj narodnosti, jer na pr. „Enciklopedija Jugoslavije" nema uvrštenog ni pojma muslimana, što sigurno ne će imati pozitivan odjek medju muslimanima, kojima se niti danas ne pridaje dovoljna pažnja i pomaže se ideja o njihovoj etničkoj posebnosti.

Utjecaj propagandističkog obavještavanja javnosti, kako Jugoslavije tako i drugih zemalja, koji je plod politike uskraćivanja hrvatskog podrijetla muslimana Bosne i Hercegovine, jasan je i u mnogim djelima stranih izdavačkih kuća. Tako Muriel Heppel u svojoj knjizi „Yugoslavia" (London 1961.), stoji na izrazito antihrvatskim tendencijama, spominjući pretjerane hrvatske ambicije za svoj teritorij. Tome se, medjutim, nije čuditi, ako se ima na umu da su diplomatski, kulturni i ekonomski predstavnici Jugoslavije u pravilu oni kojima je antihrvatska politika bila preporukom za njihove položaje. Ipak u toj knjizi autorica nije mogla izbjeći podatak da je muslimansko stanovništvo, koje čini 12% ukupne populacije, bilo mahom na strani Nezavisne Države Hrvatske. Neovisno o povijesnoj analizi prijašnjih razdoblja, taj navod britanske autorice jasno kazuje, kako nije bilo suradnje izmedju muslimana i Srba do vremena kada su muslimani pristupali komunističkoj vojsci, ali tih je slučajeva bilo malo u usporedbi s ostalim muslimanskim vojnicima u Drugom svjetskom ratu.

Engleski povjesničar H.C. Darby ide čak tako daleko u svojoj površnoj ili nedobronamjernoj informiranosti, da ne samo povijest Bosne i Hercegovine, nego i povijest Dalmacije razmatra zasebno od povijesti Hrvatske.

Unatoč jasnim povijesnim izvorima o podrijetlu muslimana, činjenica je, medjutim, da su muslimani Bosne i Hercegovine imali dosta razloga u povijesti biti sumnjičavi ne samo prema Srbima, nego i prema Hrvatima nemuslimanima. „Predzidje kršćanstva" u tome je odigralo svoju ulogu i ta je podvojenost, koja je stvorena drugom vjerom, i danas u uspomeni muslimana kao razlog za rezerviranost, jer se neovisno o bogatstvu muslimanskog naslijedja gotovo nikakva pažnja nije posvetila registriranju i gajenju muslimanskih običaja, znanstvenog, kulturnog i drugih doprinosa muslimanskog stanovništva povijesti Hrvata, a u novije vrijeme jednaka je šutnja i nove Jugoslavije prema muslimanskom doprinosu. To dakako, ne može stvoriti veliki interes muslimana za zajednice koje ih nedostatno priznaju, i na tome se problemu imademo zamisliti, jer o njemu ovisi i prihvaćanje povijesnih istina muslimana o vlastitome podrijetlu i pripadnosti. Zanemarivanje toga pitanja imat će trajne a možda i nepopravljive posljedice za pitanje ujedinjenja razdvojenih dijelova hrvatskog naroda.

Ne smije se, medjutim, postupati nepravedno u tim ocjenama šutnje prema muslimanima i teretiti tim sumnjičenjem cijeli hrvatski intelektualni svijet. Ima pristupa popravljanju tih pogrješaka, ali ti su pristupi vezani mahom na dalekovidnije hrvatske radnike, koji su u stanju ocijeniti važnost toga pitanja. A stavovi hrvatskih znanstvenika još su uvijek daleko skloniji muslimanima od istih takovih razmatranja od strane Srba. Tako na pr. Milenko Filipović (1959.) navodi potpuno izostajanje svijesti o nacionalnoj pripadnosti medju tzv. „srpskohrvatskim muhamedancima". Taj autor koji je i bez tih svojih stavova poznat po svojim nacionalističkim stavovima u vezi s pitanjem Srbije, često niti ne zazire od izostavljanja pojma Bosne i Hercegovine, zamjenjujući stanovništvo tih krajeva izrazom „Muhamedanci srpske i hrvatske nacionalnosti". Njima on pripisuje ubrzavanje procesa nacionalnog opredjeljenja, bez analize povijesnih podataka i s jasnom tendencijom jednakog davanja mogućnosti izjašnjavanju muslimana za srpsku narodnost.

A. Purivatra navodi i drugi primjer, koji je dostojan svakog žaljenja i osude, a to je izostavljanje pojma muslimana u „Enciklopediji Jugoslavije", u čijem su stvaranju velikim dijelom radili hrvatski znanstveni radnici. Tu nema niti traga doprinosu muslimana kulturi Južnih Slavena, što, dakako, ne može rezultirati dobrohotnom primanju toga problema od strane muslimana. Purivatra citira i druge službene izvore Jugoslavije, kao što je publikacija Saveznog Sekretarijata za informacije (ABC- Činjenice

o Jugoslaviji), u kojoj je odsutan pojam muslimana. Autori te edicije ipak nisu zaboravili unijeti jedan krivi podatak koji pripisuju povijesti, a taj je, da je Bosna u Srednjem vijeku bila dio srpske države. O naučnoj osnovanosti toga stava može kazati dovoljno svaki priručnik povijesti Južnih Slavena, a publikacija ilustrira tko stoji iza te edicije, koja je službeno odobrena kao informativni materijal o Jugoslaviji.

Stojeći na pozicijama favoriziranja etničke pripadnosti muslimana posebnoj grupi Južnih Slavena, Purivatra tek površno i letimično spominje vrijeme mogućeg radjanja te etničke posebnosti. Specifičnost razvitka Bosne i Hercegovine počinje u 15. stoljeću, a traje pod neprekinutim utjecajem izvora nove kulture, koja je adaptirana zahtjevima i obogaćena duhom Slavena, do 19. stoljeća, kada je i taj matični utjecaj istočne kulture prestao i ustupio mjesto nizu različitih utjecaja drugog podrijetla i značaja. U vrijeme kada su hrvatska plemena naselila Bosnu, prorok Islama tek je propovijedao Islam arapskim plemenima u Hedžasu. U to je vrijeme u Bosni već postojala naseobina Hrvata sa starom plemenskom organizacijom i vladarima iz stare vladalačke kuće. Autor nije našao vrijednim analizirati strukturu toga osebujnog i etnički posebnog stanovništva u toku 8 stoljeća od dolaska Hrvata do islamizacije Bosne. Nisu li ti stanovnici bili etnička posebnost i u vrijeme heretičkih pokreta u tim krajevima, kao i vrijeme velike države i moćnih vladara. Može se svakako prihvatiti stav Purivatre, da je islamizacija stvorila definitivnu posebnost muslimana Bosne i Hercegovine. Ta se posebnost, medjutim, stvorila na jednoj naslijedjenoj osnovi, a naslijedje je hrvatsko. O tome svjedoči jezik, koji je sačuvan u ekskluzivnoj strukturi muslimanske porodice, kao i mnogi podatci iz narodnog naslijedja, kako lirskih, tako i epskolirskih pjesama, pa i narodnih epova iz muslimanskog ciklusa. Valja spomenuti stihove koje je napisao sarajevski pjesnik, muslimanski redovnik, šejh Ahmed Kaimija:

Oj Hrvati čujte me i počujte me
Islamu se prignite, Allahu se dignite . . .

O naslijedju koje je zasnovano na hrvatskoj tradicionalnoj osnovi, ima mnogo dokumenata i nije ih moguće razmotriti na ovome mjestu. O njima je solidan izvor medju inima djelo D. Mandića: **Etnička povijest Bosne i Hercegovine.**

Taj podatak o posebnosti novonastale kulture i etničke posebnosti od odredjenog vremena nije medjutim bio dovoljan izazov Hrvatima nemuslimanima da se upuste u šire razmatranje pitanja toga integralnog dijela hrvatske kulturne baštine, možda

iz razloga što su Hrvati-katolici još uvijek u snu povijesne nelogičnosti, koja je bila podupirana od onih koji su od toga imali interesa, da je pojam Hrvat ujedno i nužno pojam katolik. Zapostavljanje Bosne i Hercegovine koja je prihvatila krivu vjeru prema definicijama Rima i podcijenjivanje muslimanskih Hrvata koje je rezultat trajnih povijesnih zabluda, niti je nova niti ograničena pojava.

Ivan Mužić, u svojoj knjizi **„Razmatranja o povijesti Hrvata"**, Split 1963., pravednim gnjevom usmjerava svoju kritiku o poistovjećivanju katoličke vjere i Hrvatstva, koje je nanijelo mnogo zla hrvatskom narodu. Gorki plodovi te zablude još će se često okusiti u zoru novih zbivanja u povijesti Balkana.

Stanko Vujica u svojoj potkrijepi Mužićevim mislima navodi na str.147 svoje knjige **„Razmišljanja o sadašnjosti Hrvata"** (1968.), da unutar naših granica žive Hrvati dviju vjera, katolici i muslimani. Razmišljanje o jednoj porodici, podijeljenoj samo vjerom, ne uključuje ni u kome slučaju i Srbe, jer izmedju njih nema nikakve povezanosti, osim svijesti o trajnom neslaganju, koje je bilo održavano od strane Srba, jer zavjetna misao o obnovi Dušanova carstva nije nestala i trajno je prisutna u namjeri i u djelu. Ta je zavjetna misao dolazila do izražaja ne samo u ratu, nego i u mirnom dobu, kada je usred mira u kraljevini Jugoslaviji 1924. poklano u samim Šehovićima 3 000 nedužnih muslimana, osim ostalih bezakonja, o kojima postoji vjerodostojna evidencija. Ta je zavjetna misao pokazana i u 2. svjetskom ratu, pokoljem 5 000 muslimanskih žena, djece i staraca u Foči 1942., paljenjem 49 muslimanskih sela od strane četničkog bandita Pavla Djurišića, u kome je paljenju ubijeno nekoliko tisuća muslimana i odvezeno 2 000 vagona živežnih namirnica, paljenjem 172 muslimanskih sela u Pljevaljskom i Pribojskom kotaru i ubijanjem 4 200 muslimana, pokoljem u džamiji u Kasindolu, silovanjem muslimanskih djevojaka u Poljanici, gradnjom monstruozne „džamije" od 47 muslimanskih leševa — sve su to pojmovi, koji su dovijeka uništili svaku mogućnost Srbije da nadje i tračak povjerenja od strane muslimana. Onima kojima su nabrajanja tih strahota tek jednostrana osuda od strane ojadjenih muslimana, koja nema objektivnosti, neka posluže za ilustraciju zapisi iz dnevnika partizanskog generala Koste Nadja, koji ih je opisao nakon protjerivanja četnika iz Foče, godine 1942. Bilo je i srpskih oficira koji su s gnušanjem komentirali zločine rulje pljačkaša, koljača i moralnih bijednika u četničkoj vojsci. Jezdimir Dangić spominje 1942. zločine srpske vojske i kaže, da ga je „sram što se Srbinom naziva".

Čak poznati Dobrivoje Jevdjević razmatra ta bezakonja s ogorčenjem, ali su takovi primjeri ljudskog karaktera ostali ograničeni na usamljenike. Ti svi podatci kazuju, da nema mogućnosti srpske dominacije nad muslimanima Bosne i Hercegovine mirnim putem. To bi moglo biti moguće tek putem sile, ali čini se da je sila Jugoslavije kao cjeline, a posebno srpskih hegemonista, na svome zalasku. O tome će više reći bliska budućnost.

Dr. Mladen Čaldarević piše 1963., da se neovisno o podrijetlu muslimani Bosne i Hercegovine osjećaju kao posebna etničko-historijska grupa. Tu on ubraja i pojam osjećanja o posebnoj vjerskoj pripadnosti. Dostojno je čudjenja čitati takove neprecizne konstatacije, jer je u znanstvenoj raspravi pojam „osjećati se" ograničen, pa smo skloni smatrati, kako Čaldarević u svome članku u sarajevskoj „Svjetlosti" nije imao znanstvenih pretenzija. Muslimani se ne osjećaju pripadnicima Islama, jer to prelazi domenu pojma osjećanja, niti se netko može osjećati pripadnikom neke etničke posebnosti. Za sve pojmove postoje kvantitativne i objektivne kategorije, tako da se čak i Purivatra, koji bi imao potkrijepiti stav o etničkoj posebnosti muslimana, kritički zaustavlja nad tim Čaldarevićevim razmišljanjima, nazivajući ih nejasnima.

Stavovi muslimanskih nacionalista o etničkoj posebnosti muslimana mogli bi se uzeti ozbiljno, da su osnovani na znanstvenoj podlozi. Nije, medjutim, ozbiljno kritički citirati neke značajne autore, s tvrdnjama, da nisu dovoljno argumentirana njihova djela, i možda je stav nekih autora o ozbiljnim znansvenim raspravama, osim neobjektivnosti metode pristupa problemu, sadržan i u činjenici, da su mnoga djela koja razmatraju objektivne istine o povijesti Bosne i Hercegovine, zabranjena literatura u komunističkoj Jugoslaviji. Osim D. Mandića, u tu kategoriju su uvršteni i Ivan Mužić, kao i sam V. Holjevac sa svojim djelom **„Hrvati izvan domovine".**

Svaka teorija, makar ne imala nikakve objektivne vrijednosti, može se razraditi do studioznih pojedinosti, o čemu svjedoče primjeri iz novije povijesti, u kojima su djela odredjenih filozofa uzimana kao osnova za kreiranje različitih teorija, koje su naknadno pokazane neosnovanima. U širenju ideje o muslimanskoj nacionalnosti u Bosni i Hercegovini sudjelovali su brojni pomagači začetnika te ideje, medju kojim se imenima može vidjeti i nekih koja nisu nepoznata javnosti, kao E. Kardelj, E. Redžić, I. Kosanović, Š. Kulišić, V. Jokanović i dr. Purivatra kaže u citiranju nekih od tih autora, a bez vlastite analize tih radova

u svome djelu, kako su njihove tvrdnje „opširno obrazložene i dokumentovane".

Te stavove koji su stvoreni na ideju komunističkog rukovodstva Jugoslavije, ne može se zanemariti, jer su zahvatili javnost na širokom i solidno pripremljenom planu, tako da je pod izravnim utjecajem propagande dosta muslimana Bosne i Hercegovine već pokazalo sklonost prihvaćanja tih teorija. To je zato, što je realna povijest nepoznata, s obzirom na nastavne programe u školama Jugoslavije, a i stoga, što je propaganda o tim idejama osnovana na solidnoj podlozi, s dovoljnim financijskim sredstvima i podporom vlade. Već od 20. sjednice CK SK BiH 1968., na kojoj je raspravljano o muslimanskoj narodnosti, stvoren je velik broj suradnika koji su se uključili u razradu i širenje tih ranije zamišljenih teorija. Sredstva širenja tih ideja nisu samo štampa, radio i televizija. Rad je zamišljen mnogo suptilnije. Broj suradnika povećao se na taj način da su se sami članovi islamskih vjerskih zajednica regrutirali u njihove redove, zbog odredjenih razloga i shodno svojoj dotadašnjoj reputaciji i ugledu mnogi od njih su idealno oružje u rukama onih koji su u pozadini tih teorija. Zato se sistematski radi čak na upoznavanju s tim stavovima krugova islamskih vjerskih zajednica, a ulogu predavača dobili su sami muslimani. Unatoč tome, taj rad nema onoga uspjeha koji bi trebalo očekivati. Jedan od tih predavača izjavio je u razgovoru s autorom ovog članka, kako, nažalost, muslimani još nisu razvijeni politički do te visine da mogu prihvatiti te teorije, niti mogu razumjeti, da je to nacionalna renesansa muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine. Ti su predavači izišli izvan granica Bosne i Hercegovine i vrše svoj utjecaj čak i na muslimane u užoj Hrvatskoj, ali s još manje uspjeha, jer je odbor Hrvatske Islamske Zajednice sastavljen od članova, koji se nalaze na višoj intelektualnoj razini od samih vrhova islamske zajednice Jugoslavije, a da se i ne spominju ostale zajednice Bosne i Hercegovine, tako da su te teorije bile još u početku prepoznate od Islamske zajednice u Hrvatskoj.

Često citirana tvrdnja, da se prilikom popisa stanovništva Jugoslavije 1948. muslimani nisu izjašnjavali ni Srbima niti Hrvatima, nakon odobrenja da se mogu izjasniti neopredijeljenima, sasvim je jednostavna za interpretaciju. Srbima se, osim malog broja nisu željeli izjasniti, a Hrvatima se nisu smjeli, zbog pritiska i opasnosti za položaj i čak lišenje slobode, jer se u diktaturi uvijek može naknadno stvoriti razlog za kaznu. Popisi stanovništva, dakle, ne kazuju mnogo, jer je i danas pojam hrvatske

narodnosti obilježen kao, u najmanju ruke, negativan, napose u Bosni i Hercegovini.

Tu politiku Jugoslavije nije težko razumijeti. Problemi Jugoslavije nisu ostali ograničeni samo na ekonomski beznadnu situaciju, nego i na egzistenciju jugoslavenstva. Stvaranje posebne etničke grupacije muslimana u Bosni i Hercegovini imalo bi zadaću zaustaviti barem jedan dio medjunacionalnih nerazumijevanja, unutar slabe Jugoslavije, koja su iz dana u dan sve veća opasnost za mir unutar njezinih granica. Bosna i Hercegovina trebala bi pridonijeti spasavanju Jugoslavije, čiji je famulus ostao vjerna frazeologija „Socijalističko Jugoslovenstvo produkt je našeg istorijskog, društvenog i ekonomskog, kao i političkog razvitka čija je dinamika našom revolucijom dobila snažan zamah" (citat iz „znanstvenog" djela A. Purivatre). Mnoge su rasprave o pitanju muslimanske osebujnosti i ostale u okvirima slične nakaradne frazeologije i ne treba im posebnog komentara. Taj snažan zamah jest zamah snježne lavine koja je započela svoj put. Njegovi su putevi jasni čak i iz perspektive samoga Balkana, iz koje se istine uspijevaju sagledati kasnije nego iz slobodnoga svijeta.

U svojoj tendenciji davanja vlastite nacionalnosti muslimanima Bosne i Hercegovine, Komunistička partija Jugoslavije imala je i nekih rudimenata pozitivnih stavova, jer se u odbijanju hrvatske narodnosti morala jednako postaviti i prema svojatanju muslimana od strane Srba. Brojne srpske teorije o muslimanima bile su osudjivanje bez kompromisa, a prvo zasjedanje **Avnoj-a** navodi, da se „velikosrpski pljačkaši ne će više nadmetati oko muslimana". Nisu ipak mogli prijeći preko povijesti koja je tek prethodila prvome zasjedanju **Avnoj-a.** Sâm je Tito u više svojih govora isticao zločine srpskih hegemonista nad muslimanskim stanovništvom istočne Bosne od strane Nedićevih, Pećančevih, Ljotićevih i drugih četnika. Draža Mihajlović je u razgovoru s Titom 1941. izjavio, da muslimani i Hrvati, nakon kazne i odmazde, moraju biti potpuno potčinjeni Srbima. Tito je na vrijeme shvatio važnost smirivanja muslimana Bosne i Hercegovine i kaže: „ Dokazivali smo svim mogućim načinima ojadjenom muslimanskom i hrvatskom stanovništvu, da Srbi nisu zlikovci i da zločine vrši samo šaka četnika Mihajlovića, Pećanca i Nedića".

U toku rata komunistička partija nastojala je mobilizirati u svoje redove sve što je bilo raspoloživo. Proglasi mladim muslimanima, Hrvatima, Srbima, imali su zadaću mobilizaciju da bi se ispunio cilj revolucije — dolazak na vlast. Nakon rata počeo je, medjutim, obračun. Poznata je sudbina pokreta Mladi Muslimani, od kojeg neki članovi još i danas čame u tamnicama

komunističke Jugoslavije, a mnogi su izgubili i živote u „slobodnoj" Jugoslaviji.

ULOGA ISLAMSKE VJERSKE ZAJEDNICE U PITANJU NACIONALNOG OPREDJELJENJA MUSLIMANA BOSNE I HERCEGOVINE

Pitanje pripadnosti islamskoj vjerskoj zajednici sastavni je dio svih pokreta koji su se zbivali medju muslimanima na političkoj pozornici Bosne i Hercegovine. Političke stranke koje su bile posebno brojne u početku ovoga stoljeća, imale su u pravilu muslimanski vjerski značaj, u okviru svoga političkog programa. Od njih su bile najpoznatije Muslimanska narodna organizacija, Ujedinjena muslimanska organizacija, Muslimanska demokratska stranka, Muslimanska narodna stranka, Muslimanska samostalna stranka i dr. Reis-ul-ulema Džemaludin Čaušević, koji je jedan od najsvjetlijih likova novije povijesti muslimana Bosne i Hercegovine, bio je sasvim jasan u pitanju nacionalne pripadnosti muslimana Bosne i Hercegovine, kao i Safvet beg Bašagić, koji je bio predsjednik bosanskog Sabora, Dr. Halid Hrasnica i dr.

Pojava brojnih političkih stranaka medju muslimanima značila je početak odlučivanja muslimana Bosne i Hercegovine o vlastitoj sudbini, jer su mimoilaženja muslimana u političkom životu Bosne i Hercegovine bila redovna pojava. Poznat je primjer memoranduma koji je bio predan ugarskom predstavniku grofu Tisi o protivljenju stanovnika Bosne i Hercegovine pripojenju Ugarskoj. Na tome memorandumu, koji je bio pisan u ime stanovništva Bosne i Hercegovine, nije bilo potpisa niti jednoga muslimana. Poznato je, da niti u Jugoslavenskom odboru nije bilo niti jednoga muslimana, iako je student Mehmed Čišić uputio 1918. pismeni zahtjev srpskoj vladi i Jugoslavenskom odboru, da se u taj Odbor postavi bar jedan musliman. Stav Srba unutar Jugoslavenskog odbora prema muslimanima bio je do te mjere neprijateljski, da su i sami idejni začetnici Odbora, koji su svi bili Hrvati, ostajali iznenadjeni pred monstruoznim prijedlozima srpskih predstavnika unutar Odbora o budućnosti muslimana. O tome postoje svjedočanstva iz zapisa Meštrovića, Trumbića i Supila.

O odsutnosti slobode političke aktivnosti muslimana u kraljevstvu SHS kazuje izjava muslimanskih predstavnika iz 1918., kojom su se imali obavezati na potpunu poslušnost Narodnom vijeću SHS, bez prava na vlastite stavove.

O položaju muslimana u novostvorenoj kraljevini koja je bila pod srpskom dominacijom kazuju zločini, vršeni u mirnom

dobu nad muslimanskim stanovništvom kraljevine Jugoslavije. Ti su zločini dosegli tolike razmjere, da je na zahtjev muslimanskih predstavnika, ministar Pribićević morao tražiti uvodjenje energičnih mjera za očuvanje mira u zemlji. Muslimani, koji su bili pljačkani i ubijani od strane srpskih pljačkaša, tražili su pomoć preko Reis-ul-uleme Čauševića, koji je uzaludno tražio poštivanje svetosti kućnoga praga, osobne slobode i života muslimana. Muslimanska vjerska zajednica radila je svim snagama na ublaživanju tih bezakonja. Stradanja muslimana nisu ostala nepoznata slobodnome svijetu, jer je Čaušević bio objavio neke pojedinosti u francuskome listu „Le temps, 1919." Ministar Pribićević je na zahtjev beogradske vlade tražio od Čauševića, da pod prijetnjom suspenzije opovrgne te vijesti, što je taj dostojanstveni starac odbio, unatoč tome što je bio izložen pritisku od strane vlade.

Jugoslavenska muslimanska organizacija osnovana 1919. odigrala je dosta značajnu ulogu u očuvanju muslimana od srpskih progona. Organizacija se jasno deklarirala protivnom velikosrpskim teorijama o Srbima triju vjera. Vjerski značaj te organizacije bio je jasno odredjen principima o borbi za zaštitu islamske vjere i tradicija, ravnopravnosti islama s kršćanstvom, zaštiti svojine islamske zajednice, djelatnosti šerijatskih sudova, obaveznoj vjerskoj obuci i poštivanju islamskih principa u vojsci.

Neprestana bezakonja nad muslimanima dovela su do zločina komita u Bileću 1920., kada je došlo do protestnog sastanka muslimana u Sarajevu, koji je sa 2 000 prisutnih izvojevao rezoluciju o zaštiti života i imetka muslimana, što je naišlo na velik odjek u Bosni i Hercegovini.

Muslimanska narodna stranka osnovana 1920. njie se uspijevala održati pred „Muslimanskom jugoslavenskom organizacijom", jer je zastupala interese begova i velikih feudalaca. „Jugoslavenska muslimanska organizacija" priznala je Pašićevu vladu 1921., unatoč mnogim protestima, ali ta pomoć Pašićevoj vladi i Vidovdanskom ustavu nije imala znatnijeg efekta na poboljšanje sigurnosti muslimana, jer su se progoni i dalje nastavljali. Osim JMO, bilo je u to vrijeme osam različitih političkih stranaka medju muslimanima Bosne i Hercegovine.

Unatoč diktaturi i nedovoljnoj slobodi u staroj Jugoslaviji, stanje muslimana nije se u stvarnosti nimalo poboljšalo nakon Drugog svjetskog rata, jer su tendencije borbe protiv muslimanskih tradicija nastavljene od strane komunističke Jugoslavije, pod ustavnom maskom garantiranih vjerskih sloboda. Te su slobode došle do izražaja u rušenju džamija, ubijanju vjerskih službenika i zatvaranju mladih muslimana, koji su bili politički orijentirani

prema Hrvatskoj ili prema samostalnosti muslimana. Velik je broj srušenih hramova i ubijenih muslimanskih intelektualaca. Poznat je primjer rušenja džamije u Zagrebu, za koju su komunisti silom sakupili potpise muslimana Zagreba, kao potporu rušenju te prekrasne gradjevine. Oni koji su odbili potpisati taj dokument, završili su u zatvorima pod batinama i prisilom da potpišu taj zahtjev. Bilo ih je koji nisu niti pred velikom opasnošću potpisali taj nečasni dokument. Činjenica je da su ta komunistička zlodjela ostala poznata javnosti i da se fraze iz Ustava Jugoslavije mogu shvatiti kao slovo koje ništa ne kazuje. Iz srušene džamije u Zagrebu odneseni su skupocjeni zlatni ukrasi, a prekrasni sagovi bili rasječeni u manje dijelove i razneseni bez traga. Takovih je primjera pljačke i barbarstva bilo u velikom broju po cijeloj Bosni i Hercegovini, kao i u ostalim krajevima gdje ima muslimanskog življa, uključujući Sandžak, Kosovo i dijelove Makedonije. O tim bezakonjima postoji evidencija koja je sačuvana, unatoč svim nastojanjima komunističke vlasti da ne ostane traga tim zlodjelima. Novija povijest, koja će slijediti nakon pada komunističke Jugoslavije, imat će prilike upoznati javnost s onim djelima, koja su ostala sakrivena javnosti u toku trajanja komunističke diktature.

U politici kontroliranja muslimana vlast u Jugoslaviji upotrijebila je islamsku vjersku zajednicu, starodrevnim načinom korupcije, ucjene i položaja. Kako je struktura vrhovnog islamskog starješinstva produkt demokratskog načela Islama, da se svi predstavnici biraju od osnovnih jedinica, koje su odbori islamskih vjerskih zajednica odredjenog područja, do vrhovnih vjerskih upravnih organa, to nije bilo teško u muslimanske krugove infiltrirati suradnike vlasti, koji su bili sami iz muslimanskih redova i shodno tome imali su pravo učešća u biranju vjerskih upravnih organa. Na taj su način svi vrhovni službenici imali služiti vlasti, ili izgubiti položaj. Mnogi časni i čestiti muslimani nisu pristajali na taj kompromis i gubili su položaje, pa i slobodu, dok su drugi prodavali svoj značaj za položaj, gubili čast i ostali poglavari islamske zajednice s trajnim biljegom na časti, koji se ne može izbrisati, jer se sve o tim djelima zna. Medju tim suradnicima komunističke vlasti bio je prijašnji Reisul-ulema Fejić, kao i sadašnji vrhovni poglavar IVZ Hadži Sulejman Kemura. Te su kompromise činili i drugi službenici Islamskog vrhovnog starješinstva iz razloga, da bi očuvali svoje položaje u vrhovnom islamskom starješinstvu. Poznato je da se u tome starješinstvu nalazi i odredjeni broj drugih službenika, koji svojim kvalifikacijama ne odgovaraju dužnostima koje obavljaju. A s

druge strane, postoji nekoliko uvaženih teologa i orijentalista, koji nisu činili kompromise koji su bili traženi, i sada obavljaju dužnosti koje nisu na visini njihove naobrazbe, dok manje sposobni službenici toga starješinstva uživaju privilegije koji nisu poznati predstavnicima drugih vjerskih zajednica.

Islamska vjerska zajednica u Zagrebu u novije je vrijeme postala glavna meta vrhovnog islamskog starješinstva u Sarajevu, jer su rezultati rada Odbora IVZ u Zagrebu nadmašili u mnogome rad mnogih odbora Bosne i Hercegovine. Činjenica da su muslimani Hrvatske osnovali više muslimanskih centara u području Hrvatske i Slovenije bez detaljnijeg konsultiranja središnjeg odbora u Sarajevu, kao i program gradnje islamskog centra u Zagrebu, nailazi na najveći otpor upravo od strane Sarajeva, čiji vjerski predstavnici, slijedeći upute iz Beograda, nastoje spriječiti izgradnju toga centra, unatoč činjenici da se Zagrebački odbor nije nikome obratio za financijsku pomoć. Činjenica je, medjutim, da je odbor u Zagrebu stekao veliku popularnost medju ostalim odborima IVZ na području Bosne i Hercegovine i da su mnogi predavači iz Sarajeva, koji nisu u dobrim odnosima s vrhovnim starješinstvom, te kojima je zabranjen javni nastup od strane starješinstva, bili pozvani od strane Zagrebačkog odbora i držali su na tribini četvrtkom, koja se održava u Zagrebačkoj Islamskoj zajednici, javna predavanja. Na prijetnju Vrhovne islamske zajednice iz Sarajeva, da će poduzeti administrativne mjere protiv Islamske zajednice u Zagrebu, zagrebački je odbor kategorički odgovorio, da će se u tome slučaju proglasiti samostalnim Odborom Islamske zajednice za Hrvatsku, ne priznavajući jurisdikciju vrhovnog starješinstva u Sarajevu. Vrhunac nesporazuma desio se nakon što je Islamska zajednica Hrvatske delegirala svoga predstavnika za kanonizaciju Sv. Nikole Tavelića u Rimu, 1970., što je došlo bez konsultiranja sa Sarajevom, i nakon čega je pod pritiskom vlade Reis-ul-ulema Kemura pokušao raspustiti odbor islamske zajednice u Zagrebu. To mu nije pošlo za rukom, jer stroga pravila islamske zajednice ne dopuštaju nikakvu akciju mimo glasa vjernika, koji su bez rezerve poduprli politiku odbora u Zagrebu. Kod nastojanja raspuštanja Zagrebačkog odbora pokušalo se angažirati muslimane, koji su makedonskog ili albanskog podrijetla, a žive privremeno u Hrvatskoj, da bi glasali protiv odluka odbora, ali to nije uspjelo, unatoč dobro smišljenom planu svrgavanja toga odbora, koji i dalje nastavlja sa svojim radom.

Pritisak na taj odbor vršen je s raznih strana, sa strane komisije za vjerska pitanja, kao i sa strane visokih vladinih funk-

cionera. Poznata je izjava koju je dao Miko Tripalo 1970., a koja glasi: „Suprotstavljamo se nekim reakcionarnim tendencijama da se u Zagrebu gradi Islamski Centar". Pritisak je bio jak s raznih strana, putem novinskih članaka, od kojih je poznat članak Abida Budimlića „Muslimanski nesporazumi", do osobnog posjeta službenika komisije za vjerska pitanja odboru u Zagrebu, koji nisu urodili plodom, jer zahvaljujući nekolicini karakternih aktivista toga odbora, Islamska zajednica u Hrvatskoj nastavlja svoj aktivan i plodonosan rad na širenju vjerskoga života muslimana u Hrvatskoj, a njeni službenici, koji nisu profesionalci nego entuzijasti, medju kojima je i velik broj mladih članova, nisu podložni pritiscima sa strane, niti bilo kakvom kompromisu. Sve veća suradnja toga odbora s velikim brojem drugih odbora IVZ iz Bosne i Hercegovine dokazom je, da je autoritet predstavnika vrhovnog islamskog starješinstva kompromitiran do te mjere, da se suradnja sa Zagrebačkim odborom smatra pitanjem časti i pokazivanja ravnodušnosti prema službenim stavovima središnjeg odbora IVZ u Sarajevu.

ZAKLJUČAK

Bosna i Hercegovina su povijesno jedinstvena cjelina s ostalim hrvatskim zemljama, koja se razvijala u specifičnim uvjetima utjecaja dviju različitih vjera i kultura, od vremena pada Bosne pod Osmanlijsko carstvo. Geografski Bosna i Hercegovina čine integralni dio hrvatskog područja, kojemu je istočna granica na rijeci Drini, koja je bila prirodna granica izmedju istočnog i zapadnog Rimskog carstva. Bosna i Hercegovina vitalno su središte stare hrvatske države još od vremena, kada su prva hrvatska plemena naselila današnju domovinu, i od toga su se vremena trajno nalazile unutar velike hrvatske države do vremena odvajanja Bosne i Hercegovine utjecajem islama, od ostalih hrvatskih pokrajina. Teorije o utjecaju Srbije u Bosni i Hercegovini u Srednjem vijeku jesu tek tvrdnje, koje nemaju povijesne osnove.

Muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine jest u 95% slučajeva hrvatskoga podrijetla, o čemu kazuju podatci iz povijesti. O istovjetnosti bosansko-hercegovačkih muslimana s ostalim hrvatskim stanovništvom postoji niz dokaza iz područja govora, pisma, običaja, zajedničkih ostataka stare hrvatske mitologije i sl. Promjene u strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine tek su novijeg datuma, jer se useljavanje Srba u Bosnu u većem opsegu počelo zbivati tek nakon aneksije Bosne i Hercegovine

Austro-Ugarskoj. Prijašnje su migracije imale svoj smjer prema sjeveru a ne prema zapadu, uključujući i veliku seobu u vrijeme Arsenija Crnojevića koncem 17. stoljeća.

Novija zbivanja u Jugoslaviji koja su početak značajnih promjena, koje će se u bliskoj budućnosti odigrati u toj polinacijskoj zajednici Južnih Slavena i Neslavena, nameću nužnim razmatranje pitanja sudbine i budućnosti nacionalnog opredjeljenja muslimana Bosne i Hercegovine, koji su sistematskim radom beogradske vlade dovedeni u stanje odlučivanja o vlastitoj izoliranosti i izlaganju dogodjajima koji slijede. Stvaranje vlastite nacionalnosti muslimana tek je jedan viši stupanj u igri oko potpunog odvajanja muslimana Bosne i Hercegovine od matičnog hrvatskog naroda, a ulogu prosvjetitelja ovoga puta nemaju oni koji su ustvari i stvorili tu teoriju, nego su oni mobilizirani iz redova samih stanovnika muslimanskog podrijetla, koji su, poučeni načinu širenja novih ideja, počeli i sami vjerovati u mogućnost njihova ostvarenja, a možda i njihova pozitivnog utjecaja na budućnost muslimana Bosne i Hercegovine. Ti širitelji ideje o muslimanskoj nacionalnosti, kao da ne vide stanje u Bosni i Hercegovini u ovome času, kada zagovaraju odvajanje muslimana od naroda od kojega potječu, i kao da zaboravljaju, ako ne stariju, a ono noviju povijest, koju su dobrim dijelom stvarali oni koji nisu daleko od stvaratelja muslimanske „renesanse" u Bosni i Hercegovini. Narod, medjutim, nije zaboravio ni pouke iz prošlosti, niti stanje koje danas vlada u Bosni, kao latentna srbizacija, koja ima više rezultata, nego da je provodjena ranijim načinima primjene sile. To je i razlog što se ideje o nacionalnoj posebnosti ne prihvaćaju u onom opsegu, koji bi trebalo očekivati prema trudu i dugotrajnom strpljivo uloženom vremenu u tu akciju.

Pred tim se dogodjajima ne smije stajati u ulozi promatrača sa znatiželjom što će budućnost donijeti na tu pozornicu oduvijek kobnih dogodjaja. Pozadina je te politike usmjerena na slabljenje Hrvatske, a putem potpunog odvajanja muslimana hrvatskog podrijetla od naroda kome povijesno pripadaju.

Način pristupa tome problemu jest jednak načinu, kojim se u Bosni i Hercegovini sistematski gušila svaka hrvatska misao, a taj je bio putem netočnog informiranja, propagande i sakrivanja povijesnih istina.

Prilaženje tome problemu treba se vršiti na jednak način, a to je pružanje podataka o istinama o povijesnoj pripadnosti, koje treba davati na uvid svima muslimanima, školujući ih za zadaću rasvjetljavanja zatajenih istina, koje će pomoći muslimanskom stanovništvu da shvati svoj položaj u zajednici s na-

rodima Jugoslavije, kao položaj vlastite izoliranosti onim časom, kada se za tu izoliranost sami odluče. Na taj se čas čeka od onih koji će se tim dogodjajima poslužiti u ostvarenju vlastitih ciljeva. Njima, medjutim, treba dati do znanja, da hrvatski narod ne će uskratiti svoju pomoć niti onim prevarenim muslimanima, jer su i oni pripadnici jedne iste porodice, i svaka nepravda i bezakonje naneseno muslimanima jest naneseno i njihovoj ostaloj braći Hrvatima drugih vjera. Tko dirne u muslimane, dirnuo je u cijeli hrvatski narod, i želja je Hrvata da muslimani ne ostanu prevareni u ovim kobnim časovima novije povijesti, a ako i ostanu, ne će biti napušteni. U ovo vrijeme, kada se sloboda hrvatske misli ne može zaustaviti kontrolom oslabljene Jugoslavije, čas je za pružanje povijesnih istina narodu Hrvatske, uključujući obadvije vjere, da bi sagledali one istine, koje su toliko dugo sakrivane i mijenjane nedovoljnim i krivim odgajanjem generacija, počevši od osnovne naobrazbe. Kod toga treba pomagati svaku onu akciju koja dolazi od strane muslimana, koji su svijesni svoje hrvatske pripadnosti, a takovih je velik broj, i treba im pružiti svaku pomoć u radu na širenju istina o pravom podrijetlu muslimana medju cjelokupnim stanovništvom Bosne i Hercegovine islamske vjeroispovijesti. O tim će momentima ovisiti bliska budućnost toga dijela stanovništva Bosne i Hercegovine, koje treba pogledati u oči istini, da jedino i puno prijateljstvo, uporište i pomoć može očekivati samo od hrvatskog naroda, koji je i neovisno o razlikama o toku povijesti još uvijek narod iste krvi i iskona.

Na tim se temeljima ima graditi budućnost uz najveće medjusobno poštivanje i suprotstavljanje utjecajima koji rade protiv toga cilja. Poistovjećivanje vjere i narodnosti treba se energično suzbijati unutar hrvatskog naroda katoličke vjere, koje je donijelo dosta zla hrvatskome narodu. Ta su vitalna pitanja od važnosti ne samo za sudbinu nacionalnog opredjeljenja muslimana Bosne i Hercegovine, nego i za budućnost cijelog hrvatskog naroda.

2. lipnja 1971.

VAŽNIJI LITERATURNI IZVORI

BALIĆ, S.: *Etničko naličje bosansko-hercegovačkih muslimana,* Beč, 1962.

DARBY, H. C.; SETTON-WATSON, R. W.; PHYLIS, A.; LAFFAN R.G.D.; CLISSOLD, S.: *A Short History of Yugoslavia from Early Times to 1966,* Cambridge Univ. Press, 1966.

HEPPEL, M.; SINGLETON, F. B.: *Yugoslavia* (Nations of the Modern World), London, Ernest Benn Ltd. 1961.

MANDIĆ, D.: *Bogomilska crkva bosanskih krstjana,* Hrv. Pov. Inst., Chicago, 1962.

MANDIĆ, D.: *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti,* Hrv. Pov. Inst., Rim, 1963.

MANDIĆ, D.: *Herceg-Bosna i Hrvatska,* Hrvatska revija, g. XIII/4, 52, 423-462, Posebni otisak, Buenos Aires, 1963.

MANDIĆ, D.: *Etnička povijest Bosne i Hercegovine,* Hrv. Pov. Inst., Rim, 1967.

MANDIĆ, D.: *Bosna je Hrvatska,* Hrv. Misao, 41/1-8, Buenos Aires, 1963.

MUŽIĆ, I.: *Razmatranja o povijesti Hrvata,* Split, 1967.

PURIVATRA, A.: *Nacionalni i politički razvitak muslimana,* Svjetlost, Sarajevo, 1969.

VUJICA, S.: *Razmatranja o sadašnjosti Hrvata,* „Croatia", Cultural Publishing Centre, Chicago, 1968.

Frank Vedrina Printing Toronto, Ont., Canada